

СУСРЕТ С „НАТПРИРОДНИМ“ КАО
ТЕМА ФОЛКЛОРНЕ АНЕГДОТЕИнститут за књижевност и
уметност, Београд

Апстракт: Рад испитује две фолклорне анегдоте у чијем су фокусу хумористични догађаји везани за одређене локалне личности, а које описују тобожњи сусрет протагониста с натприродним. Испитују се њихове жанровске и поетичке одлике и сагледава однос према демонолошко-митолошком предању на садржинско-формалном и поетичком плану. Уочавају се блискости и тачке дотицаја између два наизглед удаљена прозна жанра, почевши од теме којој сваки од њих приступа на себи својствен начин и у складу са својим поетичким законитостима. Осветљен је однос приповедача према истинитости казивања и одлика оба жанра да транспонују елементе стварности у своје приповедне светове. Сагледавају се начини приповедног обликовања фолклорних анегдота које тематизују наводни човеков сусрет с натприродном силом, при чему се испитују извори комике у конкретним примерима.

Кључне речи: фолклорна анегдота, демонолошко-митолошко предање, дискурс истинитости, референцијалност, хумор, савремено теренско истраживање

Фолклорна анегдота и демонолошко предање припадају двома међусобно удаљеним, и по функцијама, али и на садржинско-формалном плану, разноликим категоријама усмене прозе.¹ Запажено је да предања карактерише низ специфичних особина међу којима се издвајају „njihova kratkoća, fragmentarnost, sklonost prema neobičnome, emotivni rastrzan ton, nedostatak poente i nedovršenost“, што никако не би могао бити „znak nepostojanja stila, nego je to upravo stil adekvatan sadržajima i raspoloženjima iz kojih one izraščuju“ (Bošković Stulli 1975: 125). Однос према стварности узима се као један од основних критеријума разграничења, јер предања „zahtevaju

1 Давнашња уопштена подела на бајке (Märchen) и саре (Sagen) до данас је остала основ за разврставање усмених прозних облика у две основне категорије класификационе дихтомије – приповетке и предања. У складу с овом поделом анегдота припада категорији приповедака, док се демонолошко предање, заједно с етиолошким (и есхатолошким) и културно-историјским предањима, укључује у засебну класификациону групу стога што његове поетичке карактеристике одликују јединствена форма и стил приповедања. Карл фон Сидов подробије је осветлио особености два пола категоризације усменог прозног стваралаштва и дао критички осврт на елементе узете као основ њиховог разграничавања (1987: 229-231). О класификацији српских усмених прозних врста в. више у: Милошевић Ђорђевић 2006, Самарџија 2011: 43-55.

ne samo poverenje, nego i verovanje i moraju da budu verodostojna u pravom i običnom značenju reči“ (Čistov 1987: 234), док категорија приповедака окупља више прозних врста обједињених под заједничким карактеристикама, при чему се истиче њихова утемељеност на фиктивном. Приповетке се стога „ne prihvataju kao dogma ili istorija, one su se možda dogodile, ali možda i nisu, i one se ne shvataju ozbiljno“ (Baskom 1987: 224), па се наспрам практичне и прагматичне функције предања поставља забавна и естетска функција приповедака. Премда се разлике међу овим жанровима веома лако уочавају, одређене особине чине их сродним и омогућавају њихово компаративно сагледавање:

The comparison of Sage (legend) and anecdote is more fruitful because the Sage is a traditional genre very closely akin to the anecdote. Both are narratives telling a single incident; both are realistic and purport to tell what actually happened: both lack characteristic rhetorical formulas. The Sage is likely to include allusions to the source of the tale; the anecdote does not. The Sage may involve elements intended to emphasize its foundation in fact; the anecdote does not (Taylor 1970: 226).

Однос према истинитости и референцијалност демонолошких предања и фолклорних анегдота

Однос приповедача и аудиторијума према истинитости догађаја у науци је истицан као важан параметар жанровског разграничења предања и других прозних жанрова попут анегдота (Degh 1991: 32). За разлику од демонолошког предања које припада сфери народне религиозности,² анегдота није условљена моментом веровања у садржај приповедања. Догађају који представља окосницу анегдоте не прилази се са становишта веровања/неверовања, јер је од веродостојног приказивања важнија вероватност у сликању карактера и дешавања (Златковић 2007: 282).

И демонолошко предање и анегдота, међутим, одликују се референцијалношћу, јер у своје наративне светове уграђују елементе

2 Демонолошко предање одражава специфичан однос заједнице према свету и човековој позицији у њему, утемељен на увреженим веровањима и представама традицијске културе, те је стога приповедање оваквих садржаја условљено захтевом да се догађаји прикажу истинитим и да у њих без задршке верују и казивач и слушаоци. Сумња у догађаје и преиспитивање веродостојности неповољно утичу на казивача јер имају тенденцију да га дискредитују и на приповедачком и на личном плану. В. у Oring 2008: 133; Rudan 2016: 84, Савић [Милинковић] 2020: 469-471. Премда однос приповедача може бити обележен и потребом за дистанцирањем од догађаја описаних у демонолошком предању (Ђорђевић Белић 2013: 239), формуле веродостојности најчешће имају за циљ да потврде догађај и прикажу га као непобитну истину, те се приповедачи у овим исказима позивају на сведоке, изворе казивања, датирају време и истичу место радње (Поповић Николић 2016: 16-26; Rudan 2018: 279-302).

човекове свакодневице и животног искуства. Демонолошко предање препознато је као жанр који „поседује референцијалност“ и од којег се „очекује да представи истину о стварним догађајима“, па се у домену односа према истинитости и збиљи приближава нефикцији (Поповић Николић 2016: 11). Референцијалност анегдоте, с друге стране, треба тражити мање у њеној чињеничној тачности него у ономе што она преноси о стању духа, општим трендовима и менталитету. Чак и онда кад се сумња у њену истинитост, анегдота на извештајан начин осветљава историјску стварност (Gossman 2003: 159) и у њеној садржини препознају се реалије датог времена.

Ипак, инсистирање на истинитости садржаја анегдоте најчешће изостаје и не представља релевантан чинилац приповедне стратегије, премда неки од истраживача истичу да оне представљају кратке, по свој прилици, веродостојне приче, базиране на једној епизоди, у чијем је фокусу одређена личност или локална фигура (Blache 1999: 49). Без обзира на научни приступ проучавању и разилажењу на плану дефинисања и издвајања основних карактеристика анегдота, она остаје интригантан жанр усмене речи како за приповедача, тако и за њене слушаоце, па јој они неминовно прилазе без потребе да разреше питање веродостојности. Стога би ваљало истаћи да њену суштину чини „механизам уметничке транспозиције увек конкретног, стварног догађаја“ (Милошевић Ђорђевић 2006: 170), те да у фокусу анегдота јесу несвакидашња и необична дешавања из људске стварности. Уметничким средствима уз одређен степен приповедне надоградње дешавање из људске реалности наративно се уобличава, при чему промена фокализацијске тачке наратив изводи из домена мемората и води ка фабулату.³

Слично наративима личног искуства (personal experience narratives), међу које условно можемо убројити и демонолошка предања, и анегдота остаје заинтересована за упечатљива и необична збивања. Оваква приповедна језгра формирају се око локалних догађаја попут подвала, подвига локалних личности, хумористичних ситуација и слично (Bauman 1972: 335), док се необичност збивања описаних у демонолошком предању темељи на човековом додиру с необјашњивим и натприродним појавама. Тачка дотицаја демонолошког предања и фолклорне анегдоте може се, дакле, уочити на тематском плану. Анегдота није ретко заинтересована за човеков сусрет с нечистом силом, премда овој теми прилази из различитог угла у односу на демонолошко предање, користећи се другачијим дискурсним и приповедним стратегијама и уобличавајући казивање на основу себи својствених поетичких и жанровских законитости. Рад који је пред нама испитује два наратива, жанровски одређена као фолклорне анегдоте у чијем су фокусу хумористични

3 Анегдота је препозната као гранични жанр на размеђи мемората и фабулата (Самарија 1997: 167-168, Blache 1999: 49, Илић 2007: 217-232).

догађаји везани за одређене локалне личности,⁴ а који описују тобожњи сусрет протагониста с натприродним.

Приповедно обликовање анегдота о сусрету с „натприродним“

Садржина вицева, анегдота и шаливих прича захтева успостављање подразумеваног знања које чине искуство, укоренењени стереотипи, а на концу чин и контекст приповедања (Savić, Mitro 1998: 8–9). Код хумористичних наратива оно обухвата постојање афинитета према хумору и однос групе према комичном. С друге стране, и рецепција демонолошких предања зависи од укоренењених веровања заједнице и елемената традицијске културе – извесног подразумеваног знања без којег нема ни адекватног разумевања оваквих садржаја. И док демонолошко предање захтева да аудиторијум верује у могућност успостављања контакта с натприродним и опасности које овакви сусрети могу имати по човека, анегдота чији су актери личности из локалне заједнице изискује установљен систем вредности утемељен на перцепцији животних околности и уврежених ставова о томе шта је смешно и ко може бити смешан.

Активирање подразумеваног знања везано је за успостављање контекста приповедне ситуације, при чему аудиторијум од приповедача добија одговарајуће знакове – дискурсне и жанровске сигнале, који слушаоцима наговештавају садржину казивања. Да ли ће бити речи о хумористичном или стравичном догађају, слушаалац ће увидети већ на почетку приповедања. У зависности од препознавања сигнала, рецепција и прихватање садржаја иду у правцу стварања опуштајуће атмосфере која распирује смех или пак осећаја егзистенцијалне несигурности и страха пред непознатим.

Фолклорне анегдоте које ће послужити као примери⁵ приповедно су уобличене у форми фабулата. Приповедање у трећем лицу јединине појачава дистанцираност казивача према изложеном садржају, док се догађај рационализује и објашњава у складу са захтевима реалистичне мотивације. Хумор проистиче из заблуде главног актера, а сусрет с „натприродним“ резултат је страхом или пијан-

4 Иако се радња анегдота најчешће везује за знамените личности, актери неретко могу бити по одређеним особинама истакнути појединци из локалне заједнице. Тако локална анегдота (local character anecdote) тежиште ставља на одређену личност из свакодневног живота чији се доживљаји и понашања доживљавају као необични или пак у супротности с владајућим друштвеним нормама (Tye 1989: 182; Borland 2022: 25–27). Актери локалне анегдоте стога могу бити све „колоритније личности“ једне заједнице, почев од образованијих (учитељи, свештеници), па све до најсиромашнијег слоја и маргинализованих појединаца (Мицева 1990: 348).

5 Фолклорна грађа коришћена за потребе рада снимљена је у Расинском округу (село Рибаре код Крушевца) и део је истраживачеве личне архиве. Транскрипти примера наведени су у Прилогу уз детаљније податке о бележењу.

ством помућене свести (актер је пијанац или страшљива жртва подвале). Немогућност да се дешавање којем јунак сведочи сагледа трезвено, те да се рационално објасни и разуме, води ка комици ситуације. Метанаративни коментари, формирање специфичне приповедне стратегије и хумористичан призив су сигнали којима приповедач припрема слушаоце на казивање о анегдотском догађају и аудиторијуму ставља до знања да очекује дезинтеграцију приповедног света карактеристичног за демонолошка предања.

Примери показују тенденцију приповедача да у уводном делу наратива да опширније податке о актерима догађаја и местима, премда анегдоте у неким случајевима не изискују шире експозиције. Детаљни опис културних и социјалних прилика, те специфичности времена у које смешта догађаје (период након Другог светског рата), у функцији су верног представљања околности и ширег контекста догађаја због претпоставке да одређене животне навике и свакодневица у руралној средини 40-их и 50-их година 20. века нису довољно познате млађој генерацији којој истраживач припада. Опширније дигресије и коментари приповедача везани за реалије подробније описују начин живота тога доба – увођење првог послератног аутобуса, функционисање јавног превоза, појашњење шта је ханџар и како изгледа.

У првом случају саговорник предочава шта је „иза кулиса“ главног дешавања, односно упућује на контекст „приче“, онога што је, дакле, чуо од других („И тако има једна прича, све што купе у град они на, на кров на аутобус. Он [кондуктер] то чува и наплаћује карте“). Приповедач кроз експозицијски део казивања припрема аудиторијум за анегдотску ситуацију, локализујући радњу временски и просторно и везујући је за конкретне особе, слично иницијалном делу демонолошких предања. Хумористични дискурс, поређење аутобуса с возилом из познатог филма, опис комичне ситуације наплаћивања карата и терања слепих путника који би могли да се повезу на крову аутобуса, подгревају атмосферу погодну за причање анегдоте:

Пример 1: А то ти је био аутобус као у филму „Ко то тамо пева“, са оним стубама, знаш. /.../ И, а кондуктер био неки Чеда Буца, па је чувао ствари на крову. Макадам био пут. Њему треба док /.../ Четири-пет сати, једанпут дневно. Чеда Буца кондуктер, али на крову. Има стубе, а он горе чува, сељанке носе јајца да продају, паприке, парадајз, шта ја знам, грожђе. И он наплати карту, пусти их унутра, а он на оним стубама се попне на кров. И носио једну белу тојагу, штап један дебео, једно дрво. Ако неко случајно оће, спор аутобус, да се попне, он га бије с оно, јури га. Мора платиш карту се возиш, јер овај газда, знаш.

Од уводног дела све до заплета наратив је формиран по жанровским законитостима анегдоте, при чему нема неизвесности и скривања детаља од слушалаца у циљу појачавања напетости ситу-

ације. Аудиторијуму се не прећуткује да је посреди неспоразум или намештаљка, јер се пре кулминације нуди разрешење мистерије, а слушаца се унапред припрема за комични исход:

И кажу, умро неко и купили сандук. И Јоса да доведе у Рибаре, ставе га на кров, на аутобус. А Чеда Буца кондуктер са тојагом. Он седи горе и чува, знаш. Почне киша, овај шта ће, отклопи онај сандук и уђе унутра, па се поклопи с оним поклопцем, ће да покисне човек. Овај возио, возио, возио и неко га негде заустави. Он стајао де ко изађе на пут, свеједно. Нема станице. И он каже: „Ма пењи се горе код Чеде. Нема место, пуно.“ Оно гужва, препуно. Онај само да не иде пешке, попне се горе, погледа нема га овај. Ма каже: „Шта ме овај зајебава? Мора да је кондуктер унутра.“ Знаш, у аутобус. Седне он горе, неку пелерину и он, покрије се и ишли, ишли, ишли.

Премда изостаје моменат изненађења, јер је откривено да у сандуку лежи жив човек, склоњен од кише и хладноће, оно што интригира и представља врхунац напетости заправо је ишчекивање реакције жртве. Јунак је у инфериорнијој позицији због немогућности да сагледа право стање ствари,⁶ покретач комичне ситуације и смеха јесте неутемељени страх – његово перципирање стварности померено је у односу на начин на који приповедач и аудиторијум резонују ситуацију. Хладно, кишно време, усамљеност на крову аутобуса и присуство симболички изразито маркираног предмета (мртвачког сандука) делују као снажан психолошки окидач. Резолуција доноси нагло слабљење комичког потенцијала – из сандука излази кондуктер, а престрашени путник пада с крова при помисли да је видео вампира:

Престане киша, знаш. Чеда сад унутра, није ни видео овога или је видео па није тео да изађе, лепо у сандук и баш га брига, суво му унутра. Он [смех] подигне полако онај поклопац да изађе. Кад овај видео да се диго поклопац од мртвачког сандука, излази човек, онај врау од аутобус: „Јао, вампир!“ Тео да умре [смех], да погине, знаш. И то ти тако било.

Премда наратив демонолошком предању приближава померено стање свести протагонисте, приповедно уобличавање иде у правцу

6 Извор комике може се тражити у инфериорном положају протагонисте у односу на слушаце и приповедача јер је њима познато оно што жртва шале не зна. Теорија супериорности, једна од првих модерних теорија смеха, овај феномен објашњава људском потребом за експресијом сопствене надмоћи над другима. Идеја је потекла од Платона, који је у смеху опазио постојање малициозности, Аристотел је у основи смеха препознао поругу, док је теорију која заступа овакво виђење продубио Хобс, сматрајући да је у човековој природи да се бори за моћ над другима, откривајући задовољство у њиховој инфериорности (Morreall 1983: 4–6, Perišić 2012: 47). Ипак, ваља напоменути да је однос аудиторијума према протагонистима анегдота најчешће здрав и немалициозан, те да њихове непромишљене и комичне поступке заједница неретко дочекује уз добронамеран и инклузиван бахтиновски смех који опоравља и разгаљује (Borland 2022: 27).

јасне жанровске диференцијације. Уздржавање од хумора све до тачке преокрета и формирање сижеа у складу с усвајањем перспективе обманутог протагонисте условило би приповедно уобличавање приче блиско жанровском кључу демонолошког предања. Казивач, међутим, одабира приповедни пут којим ће слушаоцу јасно назначити да је реч о хумористичном догађају који се једино кроз визуру јунака може тумачити као сусрет с нечастивим силама. Извор хумора лежи у јунаковој немогућности да спозна право стање ствари и одржи разборитост, а празноверје постаје предмет подсмеха. Страхом нарушена перцепција стварности појачава психолошку рањивост и подложност сугестивним утицајима, што јунака чини идеалном жртвом шале.

Напуштање протонаративног језгра демонолошког предања

Иницијални сегмент друге анегдоте обилује опширним појашњењима слично претходном примеру, с тим што казивач користи експозицију како би коментарима оспорио веродостојност јунакове перспективе. Протагониста је окарактерисан као пијаница склона измишљању („Али [Кари] волео да лаже и да пије ракију!“), те се слушаоцу сугерише да се јунаковој верзији догађаја не може веровати. Перспектива свезнајућег приповедача одабрана је за вођење наративног тока и евалуацију догађаја, а прича је уобличена по жанровским законитостима анегдоте, представљајући догађај који јунак доживљава трауматичним и стравичним, погодним извором за подсмех и комиксу.

Приповедно уобличење приче у првом лицу једнине, као лично трауматично искуство сусрета с натприродним, могло је условити да наратив поприми жанровске одлике демонолошког предања. Дијалошки сегменти анегдоте откривају елементе протонаратива – приче у форми мемората, чији је фокализатор јунак, из чије перспективе контакт с нечастивом силом представља истинит догађај. Назнаке поменутог протонаратива видљиве су у форми управног говора:

Пример 2: Он прича да га неки ударио с камен! Можда га ударио стварно! – „Удари ме, кари, кари! Деће му једем! Удари ме сас камен у кичму, ја ме ицеја! И помоја и ојиде накуд Симицијску воденицу јреко реку за Анђићи! Ал ја не видим! Руја ми се ља-ља-ља-ља! Ја, све њи једем, де си деће њи једем вамјирско! Дођи да ње Кари ичкемди час! Муну руку за бацар!“

Протонаратив би чинио причу из прве руке уобличену као демонолошко предање, онако како ју је протагониста испричао својој породици, уверен да је у глуво ноћно доба, у близини воденице и

сеоског гробља, као симболички изразито маркираних места (Bratić 1993, Поповић Николић 2016: 27-42; Савић [Милинковић] 2022: 45-61), доживео сусрет с вампиром и из њега изашао повређен. Жанровским одликама предања одговарало би, дакле, просторно и временско одређење догађаја, али и атмосфера језе, подгрејана причама о сусретима с вампирима и вуковима.

И сад, има вукови, њричају за вамџири. Он ради у другу смену до десет сати, док попије неку ракију, док растребе по кујну, док изда наређења, *дванаест!* И иде пешке из Бању, док њрође кроз Рибарско ѓробље, добро. То није страшно. Али кад *дође код Симиџијске воденице*, де се иде за Анђићи, оно горе, *џо је један саџи!* Де каналче. Цивићцка кућа. Сад има куће, пре није имало. *Ту излази нека мука, знаш. Има вамџири!* И сад он шта ће?

Јунаково стање свести, међутим, није нарушено само страхом већ и пијанством, услед чега ситуацију не посматра рационално, што даље води до апсурдних поступака (окреће ханџар наопачке и повређује руку кад посегне за оружјем). Карактеризација од почетка иде у смеру портретисања јунака као човека чијој се речи не може поуздано веровати, па његов покушај да одржи првобитну верзију приче и сукоб с вампиром представи веродостојно уз тврдњу у неминовност истинитости догађаја не успева ни пред члановима најуже породице, а не устаљује се ни у широј заједници као мемо-рат о сусрету с натприродним. Догађај, међутим, своје приповедно уобличење доживљава у форми фолклорне анегдоте која ће се препричавати у заједници с циљем да се представи хумористична ситуација проузрокована друштвено неприхватљивим поступањем и понашањем вредним исмевања.

Хумористично портретисање протагонисте којег приповедач представља и неуким и припростим (уместо „ханџар“ изговара „баџар“ – „А он не зна да каже ханџар, ханџар, него га зове баџар! – ’Поне један баџар, дете ги јебем, ’ко ме сретну тија вампири, да га избоде Кари ки пувало! Да се издува одма!“), огледа се и на плану физичког изгледа. Његова појава представљена је карикатурално – носи бркове карактеристичног облика („И носи тојагу, знаш. А брчићи ки Хитлер имао, само о’де!”), обучен је у поклоњени капут („Младен и Словка му беше дали зимски капут довде! [смех] Модар, плав! И Кари га обуче“). Врхунац комике представља јунаково појављивање на кућном прагу у глуво доба са, на први поглед, тешким ранама, последицом сукоба с нечистом силом. Преокрет доноси сазнање да је Кари себе повредио у пијанству и страху, посекавши се ножем док се борио против непостојећег непријатеља:

Нико не зна одакле му крв! Он све крвав! С ону... исеко прсти! Није много, него разрезао сви четири прста до коске! Од тога се не умире! Ал како се трљао, оно цурео крв! Није знао да стегне, пијан! Све је крвав до

чизме! – „Куку мене! Шта је било?“ Нега: „Шеди чаш да ти направим неки мелем! А де те ичкембили, да видим!“ [смех] *А куј ђа ичкемдио! [смех] Он се исеко! Док му они скунули кайуш, док Каравела нађе онај нож! Па виче: „Он се исеко на овај нож! Држи ђа у унушраињи цей! Обрнуо сек на ђоре!“ [смех] Найали ђа, знаш!*

На плану текстуре хумор се огледа у постојању одређених лингвостилистичких црта.⁷ Приповедач мења боју, интонацију и јачину гласа, подражава начин говора ликова, имитирајући говорне мане и користећи се дијалекатски обојеним исказима, уносећи у приповедање комику која почива на карикатуралном приказу карактера. Премда контекстуални ниво превасходно подразумева подстицај за приповедање, а затим и ток и околности извођења из којих проистиче усмено казивање, те квалитет контакта између истраживача и саговорника, овоме бисмо додали и присуство невербалних аспеката комуникације, попут гестикулације, мимике и смеха, који забележени наратив у жанровском смислу несумњиво опредељују ка жанру фолклорне анегдоте.

Закључна разматрања

Фолклорна анегдота у великој је мери заступљена у свакоднев-ној комуникацији и део је причања при различитим социјалним околностима, премда њено извођење, попут казивања демонолошког предања, понекад и само може захтевати успостављање посебне приповедне ситуације, те бити условљено присношћу и поверењем између приповедача и аудиторијума. Контекст приповедне ситуације доживљава се као арена интеракције, у оквиру које приповедачев социјални статус, старост и пол задобијају важне улоге и значења у комуникацији (Ben-Amos 1993: 218). Истакнути елементи неретко утичу и на сам садржај приповедања, посебно кад су у питању хумористични наративи. Одређени услови попут успостављања адекватне атмосфере, те осећаја блискости и припадности, могу у неким случајевима бити потребни за припремање приповедног контекста вицева, шала и анегдота стога што се смех понекад доживљава као одвише „неозбиљна“ активност (Morreall 1983: IX), па казивање хумористичних садржаја може у извесном смислу такође утицати на кредибилитет приповедача и његову позицију у оквиру групе. И поред могућности постојања оваквог односа према хумористичном садржају, фолклорна анегдота представља изузетно виталан жанр усмене уметности речи и слично демонолошком предању, на терену је врло фреквентан фолклорни облик.

⁷ Појам текстуре уводи амерички фолклориста и антрополог Алан Дандес, означавајући је, поред текста и контекста, једним од основних нивоа фолклорног наратива. Испитујући фонемски и морфемски слој наратива, Дандес истиче да су основни чиниоци текстуре „naglasak, visina tona, junktura, ton i onomatopeja“ (2010: 94).

Сродност два наизглед удаљена жанра читава се на више нивоа. Поједини примери забележени на терену показују да тема анегдота може бити човеков тобожњи сусрет с натприродним, чиме ова приповедна врста задира у тематику демонологије, премда јој прилази из другачијег угла. Сваки од поменутих жанрова теми сусрета с натприродним прилази, међутим, на себи својствен начин, а у складу с дискурсним и приповедним стратегијама које казивање уобличавају по законима одговарајуће прозне врсте. Искорак ка граничним и табуисаним пределима у временском интервалу предодређеном за деловање нечисте силе демонолошко предање представља опасним и потенцијално кобним по човека. Приповедни свет моделује се на основу специфичне атмосфере несигурности, страха и узнемирености, базирајући се на поуздању у веродостојност љуског искуства. Демонолошко предање преузима елементе стварности и уплиће у своју фабулу реалије из људске свакодневице, што га приближава нефикцијским жанровима. С друге стране, и анегдота може бити посматрана као прозна врста блиска нефикцији, иако приповедна стратегија казивача анегдоте ретко укључује тврдње да се догађај одиграо управо онако како је описан. Фолклорна анегдота приближава се нефикцији кроз транспоновање стварности у приповедни свет, па се референцијалност показује једном од важних особености и овог прозног жанра.

Заинтересованост за необичне и несвакидашње догађаје и искуства која спадају у изванредна, без обзира на дивергентан приступ теми, чини анегдоту блиском демонолошком предању више него што је то случај с преосталим прозним облицима. Премда се разврставају у две различите категорије усмене прозе, поређење ових прозних врста неочекивано се показује много плодноснијим од њихове компарације с другим жанровима (Taylor 1970: 226). Као важне тачке њиховог приближавања издвојили смо поред заинтересованости за изванредне и упечатљиве догађаје и усмереност ка реалистичном приказивању, референцијалност и блискост жанровима нефикције, постојање подразумеваног знања без којег нема адекватне рецепције хумористичних наратива, као ни догађаја тематизованих у демонолошким предањима.

ЛИТЕРАТУРА

- Ђорђевић Белић, Смиљана. „Савремена теренска истраживања традицијске културе: демонолошко предање“. *Савремена српска фолклористика* 1. Ур. Зоја Карановић, Јасмина Јокић. Нови Сад: Филозофски факултет, 2013, 234–251.
- Златковић, Бранко. „Усмена народна анегдота.“ *Књижевности и језик* 54. 3–4 (2007): 281–289.

- Илић [Мандић], Марија. „Фолклорна анегдота: између индивидуалног и колективног.“ *Гласник Етнографског института САНУ* 55.1 (2007): 217-232.
- Милошевић Ђорђевић, Нада. *Од дајке до изреке*. Београд: Друштво за српски језик и књижевност, 2006.
- Мицева, Евгенија. „Анегдота и виц у једном малом бугарском граду.“ *Rad XXXVII kongresa Saveza udruženja folklorista Jugoslavije, Plitvička jezera 1990*. Ур. Tomislav Đurić. Zagreb: Društvo folklorista Hrvatske, 1990, 345-348.
- Поповић Николић, Данијела. *Друји свети. Студије о демонолошким предањима и шуждалицама*. Ниш: Филозофски факултет, 2016.
- Савић [Милинковић], Ана. „Виталност жанра демонолошко-митолошког предања, контекст бележења и одлике усменог приповедања (савремена теренска истраживања).“ *Савремена српска фолклористика 7*. Ур. Бошко Сувајџић, Данка Лајић Михајловић, Данијела Поповић Николић. Београд: Удружење фолклориста Србије, Универзитетска библиотека „Светозар Марковић“; Крушевац: Народна библиотека Крушевац, 2020, 449-468.
- Савић [Милинковић], Ана. „Простор и време у демонолошко-митолошким предањима – савремена теренска истраживања.“ *Лийар: часопис за књижевност, језик, уметност и културу* 23.79 (2022): 45-61.
- Самарџија, Снежана. *Поетика усмених ѝрозних облика*. Београд: Службени гласник, 1997.
- Самарџија, Снежана. *Облици усмене ѝрозе*. Београд: Службени гласник, 2011.
- Baskom, Viljem. „Oblici folklora: prozne naracije.“ *Polja, časopis za kulturu, umetnost i društvena pitanja* 33. 340 (1987): 224-228.
- Bauman, Richard. “The La Have Island General Store: Sociability and Verbal Art in a Nova Scotia Community”. *The Journal of American Folklore* 85. 338 (1972): 330-343.
- Ben-Amos, Dan. “‘Context’ in Context”. *Western Folklore* 52(1993): 209-226.
- Blache, Martha. “The Anecdote as a Symbolic Expression of the Social and Cultural Milieu of Journalists”. *Folklore* 110 (1999): 49-55.
- Borland, Katherine. “Community Belonging in Local Character Anecdotes”. *Narodna umjetnost: hrvatski časopis za etnologiju i folkloristiku* 59. 1 (2022): 23-37.
- Bošković Stulli, Maja. *Usmena književnost kao umjetnost riječi*. Zagreb: 1975.
- Bratić, Dobrila. *Gluvo doba: predstave o noći u narodnoj religiji Srba*. Београд: Plato, 1993.
- Čistov, Kiril. „Problem kategorija usmene proze nenarativnog karaktera.“ *Polja, časopis za kulturu, umetnost i društvena pitanja* 33. 340 (1987): 234-237.
- Degh, Linda. “What is the legend after all?”. *Contemporary Legend* 1, 1991, 11-38.

- Dundes, Alan. „Tekstura, tekst i kontekst.“ *Folkloristička čitanka*. Ur. Marijana Hameršak, Suzana Marjanić. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku, 2010, 91-105
- Fon Sidov, Karl. „Kategorije proznog narodnog pesništva.“ *Polja, časopis za kulturu, umetnost i društvena pitanja* 33. 340 (1987): 229-231.
- Gossman, Lionel. „Anecdote and History“. *History and Theory* 42. 2 (2003):143-168.
- Morreall, John. *Taking Laughter Seriously*. New York, Albany: State University of New York Press, 1983.
- Oring, Elliott. „Legendry and the Rhetoric of Truth“. *The Journal of American Folklore* 121. 480 (2008): 127-166.
- Perišić, Igor. *Uvod u teorije smeha*. Beograd: Službeni glasnik, 2012.
- Rudan, Evelina. *Vile s Učke. Žanr, kontekst, izvedba i nadnaravna bića predaja*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, 2016.
- Rudan, Evelina. „Formule vjerodostojnosti u demonološkim predajama.“ *Predaja: temelji žanra*. Ur. Evelina Rudan, Ljiljana Marks. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku, 2018, 279-302.
- Savić, Svenka, Mitro, Veronika. *Diskurs viceva*. Novi Sad: Futura publikacije, 1998.
- Taylor, Archer. „The Anecdote: A Neglected Genre“. *Medieval Literature and Folklore Studies*. Ed. Jerome Mandel, Bruce Rosenberg. New Brunswick: Rutgers University Press, 1970: 223-228.
- Tye, Diane. „Local Character Anecdotes: A Nova Scotia Case Study“. *Western Folklore* 48. 3 (1989): 181-199.

ПРИЛОЗИ

Пример 1: [Забележено 23. 3. 2013, у Рибару код Крушевца (Расински округ), саговорник М. С, грађевински мајстор, 1952. годиште, транскрипт аудио-снимка]

Истраживач: А причао си ми за неки фамозни аутобус, кад се појавио аутобус први пут.

М. С: Јао! Ма није се појавио. Имали смо ми газда Јосу, који је имао пре рата два аутобуса и форда, па му узели партизани то све. Али су га оставили да вози аутобус на аутобуској станици. А то ти је био аутобус као у филму „Ко то тамо пева“, с оним стубама, знаш. /.../ И, а кондуктер био неки Чеда Буца, па је чувао ствари на крову. Макадам био пут. Њему треба док... сад аутобус стигне за четрес минута, ја колима за дваес минута стигнем у Крушевац. /.../ Четири-пет сати, једанпут дневно. Чеда Буца кондуктер, али на крову. Има стубе, а он горе чува, сељанке носе јајца да продају, паприке, парадајз, шта ја знам, грожђе. И он наплати карту, пусти их унутра, а он на оним стубама се попне на кров. И носио једну белу тојагу,

штап један дебео, једно дрво. Ако неко случајно оће, спор аутобус, да се попне, он га бије с оно, јури га. Мора платиш карту се возиш, јер овај газда, знаш. А Јоса вози. И тако има једна прича, све што купе у град они на, на кров на аутобус. Он то чува и наплаћује карте. И пун аутобус. Одједанпут нема нигде... и колико села има до Крушевца. И кажу, умро неко и купили сандук. И Јоса да доведе у Рибаре, ставе га на кров, на аутобус. А Чеда Буца кондуктер с тојагом. Он седи горе и чува, знаш. Почне киша, овај шта ће, отклопи онај сандук и уђе унутра, па се поклопи с оним поклопцем, ће да покисне човек. Овај возио, возио, возио и неко га негде заустави. Он стајао де ко изађе на пут, свеједно. Нема станице. И он каже: „Ма пењи се горе код Чеде. Нема место, пуно.“ Оно гужва, препуно. Онај само да не иде пешке, попне се горе, погледа нема га овај. Ма каже: „Шта ме овај зајебава? Мора да је кондуктер унутра.“ Знаш, у аутобус. Седне он горе, неку пелерину и он, покрије се и ишли, ишли, ишли. Престане киша, знаш. Чеда сад унутра, није ни видео овога или је видео па није тео да изађе, лего у сандук и баш га брига, суво му унутра. Он [смех]подигне полако онај поклопац да изађе. Кад овај видео да се диго поклопац од мртвачког сандука, излази човек, онај врау од аутобус: „Јао, вампир!“ Тео да умре [смех], да погине, знаш. И то ти тако било. После, после, после рата је тај деда Чеда возио и даље, у Аутопревозу и... Кад беше умро, ја се сећам тих умрлица. Излепили и' по бандерима – Јосиф Јанковић Алај. Он био поштован деда, знаш. Али му комунисти одузели то све. После га запослили да... Није имао право да има он то после рата.

Пример 2: [Забележено, 7. 9. 2021, у Рибару код Крушевца (Расински округ), саговорник М. С, грађевински мајстор, 1952. годиште, транскрипт аудио-снимка]

М. С: Али [Кари] волео да лаже и да пије ракију! И... Ишло се пешке у Бању. Чим нема аутобус, снег доведе! Они му дали... Младен и Словка му беше дали зимски капут доведе! [смех] Модар, плав! И Кари га обуче. И сад, има вукови, причају за вампири. Он ради у другу смену до десет сати, док попије неку ракију, док растребе по кујну, док изда наређења, дванаест! И иде пешке из Бању, док прође кроз Рибарско гробље, добро. То није страшно. Али кад дође код Симиџијске воденице, де се иде за Анђићи, оно горе, то је један сат! Де каналче. Цивићка кућа. Сад има куће, пре није имало. Ту излази нека мука, знаш. Има вампири! И сад он шта ће? А он није знао. На турском се зове нож ханџар. А касапски ножеви оволики! Он узме један нож за сваки случај! Па тури у унутрашњи џеп! Ал тури дршку доле, а обрне сек горе! Знаш? Па кад се напије ракију, грејану ракију пије, он заборави да има... А он не зна да каже ханџар, ханџар, него га зове баџар! – „Поне један баџар, дете ги јебем, 'ко ме сретну тија вампири, да га избоде Кари ки пувало! Да се

издува одма!“ И носи тојагу, знаш. А брчићи ки Хитлер имао, само о’де! А леп човек био. /.../ И дође ти Кари Бранко пијан! И све крвав! Он тео да... Да л’ тражио дукан, мануо с руку... Он прича да га неки ударио с камен! Можда га ударио стварно! – „Удари ме, кари, кари! Дете му јебем! Удари ме сас камен у кичму, па ме ицепа! И ломота и отиде накуд Симиџијску воденицу преко реку за Анђићи! Ал га не видим! Руга ми се ља-ља-ља-ља! Ја све ти јебем, де си дете ти јебем вампирско! Дођи да те Кари ичкемби час! Муну руку за баџар!“ А оно како мунуо за баџар, нож оштар, он исеко прсти дове! [смех] Уватио за оштрицу, знаш! [смех] Да л’ га тај ударио истина сас камен у дупе ил је он измислио, то нико никад није утврдио! Ал како онако пијан се мазао, кад је ушо у кућу, он је све крвав! Као да је заклао свињу! – „Куку! Бог те убио! Шта си радио? С кога си се клао?“ – „Јебао сам му мајку у пичку! Ко је преживео, ће се чује јутре!“ [смех] Знаш? – „Кога си бре заклао? Јеси читав? Де те уболи?“ Нико не зна одакле му крв! Он све крвав! С ону... исеко прсти! Није много, него разрезао сви четири прста до коске! Од тога се не умире! Ал како се трљао, оно цурео крв! Није знао да стегне, пијан! Све је крвав до чизме! – „Куку мене! Шта је било?“ Нега: „Шеди чаш да ти направим неки мелем! А де те ичкембили, да видим!“ [смех] А куј га ичкембио! [смех] Он се исеко! Док му они скинули капут, док Каравела нађе онај нож! Па виче: „Он се исеко на овај нож! Држи га у унутрашњи џеп! Обрнуо сек на горе!“ [смех] Напали га, знаш! [смех]

Ana Milinković

The Encounter with the “Supernatural” as the Theme of the Folklore Anecdote

Summary

The paper analysed local character anecdotes which describe the protagonist’s supposed encounter with the supernatural. We examined their poetic characteristics and emphasised the similarities and peculiarities of the anecdote in comparison with demonological-mythological legends. Both the anecdote and the demonological legend approach the theme of the encounter with the supernatural in their own way and in accordance with their own poetic and genre laws. The paper highlighted the relation to truth and credibility of both genres, as well as their tendency to transpose elements of reality into their narrative worlds. This essay aimed to provide a comprehensive description of specific narrative strategies that storytellers use to shape folk anecdotes whose theme is an alleged human encounter with a supernatural force.

Keywords: folk anecdotes, demonological legends, referentiality, contemporary field research, discourse of truth, humour

Примљено: 30. 12. 2023.

Прихваћено: 11. 10. 2024.